

DOI: 10.19195/0137-1150.168.17

Data przesłania artykułu: 6.09.2017

Data akceptacji artykułu: 3.01.2018

TETIANA KASNAK

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Ukraina

Танатичні мотиви у сучасній українській прозі для дітей та юнацтва

Розширення проблематичного кола, розгортання раніше табуйованих тем, долання стереотипів, відвертість письма, орієнтація на актуальні для сучасної дитини реалії — знакові тенденції сучасної української літератури для дітей та юнацтва. Сучасні письменники у „розмові” з юними читачами вже не оминають теми смерті, танатичних мотивів. Література для дітей та юнацтва — художньо-естетичний і соціокультурний феномен, специфіка якого визначена найперше фактором адресата. Найхарактернішими особливостями цього сегменту літератури є відповідність текстів рівневі знань, життєвому досвіду, психологічному розвитку дитини; відповідна зорієнтованість їх тематики, жанрових характеристик, системи образів і поліграфічного оформлення¹. Присутність танатичних мотивів у літературі для дітей викликала дискусії серед педагогів, психологів та організаторів дитячого читання. Сьогодні провідним принципом спілкування з дитиною є твердження, що через призму художнього тексту говорити з дітьми треба про все, але для цього правильно підібрати форми, тон, ракурси, стиль розмови.

У цій статті — спроба проаналізувати танатичні мотиви, прослідкувати їх специфіку, закономірності текстуальної реалізації та функціонування у реалістичному та фантастичному вимірах художньої прози для юних читачів. Ця проблема в українському науковому дискурсі літератури для дітей досі не була предметом дослідження. Окремих аспектів прописування теми смерті у сучасній літературі для дітей спорадично торкалися українські

¹ Т. Качак, *Українська література для дітей та юнацтва: Підручник*, Київ 2016, с. 10.

критики та оглядачі Ірина Славінська², Христя Венгринюк³, письменники Наталія Щерба, Володимир Аренев, бібліотекар Таня Пилипець⁴. Оповідання Галини Кирпи стало об'єктом дослідження Матеуша Светліцкого⁵. Тема смерті у літературі для дітей давно обговорюється у зарубіжних колах літературознавців, критиків, дитячих письменників⁶. Значно активніше проводяться дослідження у галузі танатології, вивчення проблем дитячої реакції на смерть, танатофобії у перехідних вікових періодах та подолання страху смерті. Художні книжки — особлива розмова з дітьми про смерть.

Історія української літератури для дітей та юнацтва засвідчує, що танатичні мотиви завжди були присутні у казках, однак особливо не заохочувались в авторській літературі для юних читачів. Специфічно тему смерті показували в ідеологічно заангажованій літературі радянського періоду. Розуміння смерті як героїзму, здатності віддати життя за Батьківщину, дає шкільна проза Олесея Донченка (*Золота медаль*) та Олександра Копиленка (*Десятикласники*). У творах для дітей чи про дітей смерть пов'язана і зумовлена воєнним лихоліттям (*Климко, Вогник далеко в степу* Григора Тютюнника, *Дума про дитинство* П. Запаренка). Автори, як правило, пишуть про смерть як факт, що відбувся, констатують трагедію, але рідше розкривають рецепцію смерті дитиною. О. М. Січка звернула увагу на цю проблему і проаналізувала рецепцію смерті у дитячій свідомості, описану Близницею у повісті *Звук навутички* та Дроздом в оповіданні *Парость*⁷. Педагоги констатують, що у реальному світі діти зазнають різноманітних травм. Уникання історій, де йдеться про такі досвіди, більше говорить про те, як дорослі розуміють дитинство, аніж про те, як світ сприймають самі діти. Батьки та вчителі тих дітей, яким поталанило жити комфортним життям, постають перед суперечністю між бажанням забезпечити дітям безтурботне дитинство та потребою допомогти їм виховати у собі емпатію. Австралійські викладачі Анна Камараллі та Георгіна Ледвінка вважають

² І. Славінська, *Не солодка дитяча література*, Українська правда, <http://life.pravda.com.ua/columns/2013/07/11/133251/> [дата доступу: 3.08.2017].

³ Х. Венгринюк, *Обережно про втрати*, Varabooka: Простір української дитячої книги, <http://www.barabooka.com.ua/oberezhno-pro-vtrati/> [дата доступу: 3.08.2017].

⁴ *Про табу без табу*, Varabooka: Простір української дитячої книги, <http://www.barabooka.com.ua/pro-tabu-bez-tabu/> [дата доступу: 3.08.2017].

⁵ М. Świetlicki, *Mój tato został gwiazdą. Tanatos w ukraińskiej księżce obrazkowej*, „Slavica Wratislaviensia” 168, 2019, с. 197–206, М. Świetlicki, “Oh, What a Waste of Army Dreamers...”: *The Revolution of Dignity and War in Contemporary Ukrainian Picturebooks*, “Filoteknos” 8, 2018, с. 118–129.

⁶ *Śmierć i literatura dla dzieci. Rozmowa z Anną Węgleńską*, dwutygodnik.com, <http://www.dwutygodnik.com/artukul/5768-smierc-i-literatura-dla-dzieci.html> [дата доступу: 3.08.2017]; Н. Diduszek, *Dziecko i śmierć*, „Ryms” 2, 2007, с. 2–5, http://ryms.pl/artukul_szczegoly/32/dziecko-i-smierc.html [дата доступу: 3.08.2017].

⁷ О. Січка, *Рецепція смерті у дитячій свідомості (за творами В. Близнеця „Звук навутички” та В. Дрозда „Парость”*, [в:] *Актуальні проблеми слов'янської філології*, вип. 21, ред. В. Зарва, Бердянськ 2009, с. 347–354.

також, що ідея щасливого закінчення у текстах для дітей — це ілюзія і наводять приклади книг, які закінчуються інакше — смертю героїв⁸. Танатичні мотиви, здавна присутні у дитячих іграх (хлопці гралися у війну, де „вбивають” один одного; діти імітували обряди поховання своїх улюбленців), набувають особливої візуалізації сьогодні, коли ринок пропонує специфічні іграшки — ляльки з домовинами, ляльки-привиди і мерці, хрести, інші іграшки з танатичною символікою), а комп’ютерні ігри та мультсеріали — монстрів, мерців та інші танатичні образи.

Можемо означити кілька факторів, які так чи інакше, вплинули на актуалізацію танатичного в сучасній українській літературі для юних читачів. По-перше, зміна уявлень про те, якою має бути література для дітей та юнацтва; переорієнтація з дидактичної на пізнавальну, розважальну, комунікативну функцію; демократизація у виборі тем, розтабування та відсутність цензури, ідеологічних приписів. По-друге, приклад зарубіжних письменників. Зараз в Україні особливу популярність мають перекладні книжки, в яких дуже цікаво, правильно з психологічної та вправно з художньої точки зору написано про смерть і її сприйняття дітьми: *Маленька книжка про любов* (*En liten bok om kärlek*, 2015) та *Чи вмієш ти свистати, Юганно* (*Kan du vissla Johanna?*, 1992) Ульфа Старка, *Мій дідусь був черешнею* (*Mio nonno era un ciliegio*, 1998) Анджели Нанетті та ін. По-третє, танатичні мотиви у сучасній українській літературі посилюються із актуалізацією мілітарної теми, художньої реакції письменників на жорстокі реалії сьогодення: Майдан, війну на Сході України, щоденні смерті українських воїнів. Ці події знаходять відгомін і в літературі для юних читачів, адже вони також є частиною цього суспільства, переживають родинні та особисті трагедії — смерть батьків, родичів, які загинули на цій війні (*Мій тато став зіркою* (2015) Галини Кирпи, *Марта з вулиці Святого Миколая* Дзвінки Матіяш (2015), *Казка про Майдан* (2014) Христини Лукашук, *Війна, що змінила Рондо* (2014) Романни Романів та Андрія Лесіва). По-четверте, для сучасних дітей художнє розгортання танатичних мотивів у творах не може бути травматичним чи незрозумілим, оскільки часто вони особисто переживають подібні трагедії (смерть родичів, близьких людей, домашніх улюбленців) і книжки можуть давати відповіді на запитання, демонструвати моделі поведінки та сприйняття складних моментів ровесниками-персонажами.

Специфіка розгортання теми смерті й танатичних мотивів у літературі для дітей та юнацтва залежить від обраного письменником реалістичного чи фантастичного плану розповіді, жанрово-стильової природи твору, зорієнтованості на певну вікову категорію адресатів.

⁸ A. Kamaralli, G. Ledvinka, *One day my end will come — kids don't need happily ever afters* <https://newsroom.unsw.edu.au/news/social-affairs/one-day-my-end-will-come-%E2%80%93-kids-don%E2%80%99t-need-happily-ever-afters> [дата доступу: 3.08.2017].

Танатичні мотиви у реалістично-психологічній прозі чи реалістичних фрагментах текстів інших жанрів проявляються: у показі психологічних переживань дітей з приводу смерті батьків, друзів (*Мій тато став зіркою* Галини Кирпи, *Не-Ангел*, 2016) Сергія Гридїна, *140 децибелів тиші* (2015) Андрія Бачинського, *Метелики в крижаних панцирах* Оксани Радушинської (2015); *Місто Тіней* (2016) Мії Марченко) чи домашнього улюбленця (*Плутон* (2016) Валентини Вздутьської); у наведених роздумах персонажів (чи автора) про смерть як припинення життя і перехід у другий вимір (*Марта з вулиці Святого Миколая* Дзвінки Матіяш, *Хто зробить сніг* Тараса і Мар'яни Прохасків); у зображенні суїцидальної поведінки юних героїв, висвітленні їх розуміння і сприйняття смерті як звільнення від усіх проблем (*Задзеркалля* (2016) Оксани Луцевської, *І паралельні перетинаються* (2017) Сергія Гридїна); через призму іронічного ставлення до смерті, дитячої „гри у смерть”, актуалізації містичних сюжетних елементів, танатичних топосів і локусів цвинтаря тощо (*Все починається в 13* (2015) Валентина Бердта).

Мій тато став зіркою — оповідання Галини Кирпи, побудоване як оповідь маленької дівчинки, тато якої загинув на Майдані. Дитина роздумує про дорослі проблеми: смерть, барикади, гради, біженці, війну на Сході. Танатичні мотиви переростають у тему твору. Авторка уникає слова смерть (замість лексеми „помер” використовує метафору „став зіркою”), але саме танатос — центральний концепт твору. Дівчинка-оповідачка щодня чекає тата, який ходить на Майдан і все частіше залишається там ночувати. Вона запитує маму: „Коли прийде тато?”. Письменниця передає типову поведінку дорослих, які намагаються уникати прямих відповідей на складні дитячі запитання, приховують від них правду. Дитина переконує, що з нею не можна поводитися як з маленькою, і мама говорить з нею як з дорослою:

— Він не повернеться до нас, доцю... — мамі, здається, бракує слів. — наш тато... Твій тато ... став... зіркою.

— Як це — зіркою? — питаю я і придивляюся до мами: може, вона жартує?

— Мама довго-довго мовчить — довше не буває! — мовчить, а тоді каже: — Його вбили. На барикаді⁹.

У розмові з дітьми ніколи не трактують смерть, як абсолютне закінчення життя людини, лише як якийсь етап її шляху. Керуючись християнськими уявленнями про те, що після смерті душа людини опиняється на небі, людину, яка померла називають зіркою, ангелом. Ці люди продовжують виконувати свою місію: оберігати і захищати рідних, дітей, „світити їм з неба”. Зважаючи на те, що книжка адресована юним читачам, а оповідь ведеться від імені дитини, письменниця через умовність та метафоричність мови намагається не загострювати трагічного пафосу, але не уникає драматизму зображеного. Малій дитині дуже складно осягнути такі реалії життя, зрозуміти їх сенс, пояснити для себе, чому так сталося. Письменниця

⁹ Г. Кирпа, *Мій тато став зіркою*, Львів 2015, с. 13–14.

тонко передає цю розгубленість, дівчинки, її емоційне переживання, обурення, а відтак — сльози, страшний жаль і розпач. І мама і дитина намагаються не впадати у відчай:

— Хай там що, доцю, а ти ніколи не забувай одного: наш тато став зіркою і завжди нам світитиме.

Мені хочеться крикнути на цілий світ:

— Ні, я так не хочу!!! Хай світить зірка, а не тато!!! А тато хай малює мені високе небо і високі тополі!!! Хай він буде просто татом та й усе!¹⁰

Маленька дівчинка намагається ще раз зрозуміти „як це стати зіркою?“, чи Іванчин тато теж там і чує від мами, що їх там багато, „як дрібного чорного маку“. Танатичні мотиви увиразнює мікрообраз домовини, який зринає в уяві дитини:

Татова домовина вкрита прапором і скидається на красивого жовто-синього човна. Напевно, саме такий човен тато й хотів би мати. Далі все відбувається мов у сні. Наче я сплю з розплющеними очима. Човен здіймається вгору і поволі-поволі пропливає понад людськими головами, поки аж запливає в небо. Невже він такий легкий? Чи й зовсім невагомий?¹¹

Образ човна — символічний. Візія, яку описує оповідачка, закарбувалась у пам'ять багатьом українцям: на Майдані прощалися з героями Небесної сотні, скандуючи „Герої не вмирають“ і вселяючи віру усім, що так воно і є. „Герої відпливають в небо у жовто-синіх човнах. Туди, де мерехтять зірки“¹². Так дитина намагається пов'язати побачене із уявним і зрозуміти, як тато стає зіркою. З кожним днем вона вчиться жити з думкою, що тата немає поруч, але вона відчуває його присутність і може уявляти, як тато садить її на праве плече, розмовляти з ним подумки, розповідати про народжену сестричку Йорданку.

Авторка розповіла, що розпочала роботу над текстом у 2014 році, коли на Майдані прощалися з героями і на площі були мами з дітками. „Серед них стояла одна дівчинка, очі якої я запам'ятала назавжди... І героїня моєї книжки — така ж дівчинка. Я намагалася уявити, що ж відбувається у душі дитини, тато якої не повернувся додому, а лежить у домовині [...] я відчула сльози тієї дівчинки“¹³. Актуальна і така болюча тема розкрита у простому життєвому сюжеті; звичайних образах маленької дівчинки, її двоюрідного братика, молодшої сестрички і мами; типовій для дитячої літератури манері оповіді від імені дитини. За кожним реченням тексту — психологічно глибокі, яскраві образи: високі тополі, високе небо; вітер,

¹⁰ Там само, с. 14.

¹¹ Там само, с. 16.

¹² Там само, с. 18.

¹³ „Мій тато став зіркою“ — книжка про світло й надію від Галини Курпи, Видавництво Старого Лева, <https://starylev.com.ua/news/miy-tato-stav-zirkoyu-knyzhka-pro-svitlo-y-nadiyu-vid-galyny-kurpy> [дата доступу: 3.08.2017].

що розчісує тополям листя; зірка, яка ніколи не гасне; жовто-сині човни, які плывуть у небо. Маленькі герої Галини Кирпи живуть у реальності, де про смерть і втрату близьких людей йдеться дуже часто, бо у країні іде війна — рушійно-танатична сила („Мені раптом стає страшно. Я згадала, як уранці по радіо передавали про дванадцятьох загиблих під Луганськом. Вони підірвалися на міні. А що, як серед них і Павлусів тато?! Та навіть якщо й не Павлусів, то чийсь! Однак — ТАТО!”¹⁴). Але навіть попри таку складну і дорослу тему, ця книжка несе світло, сіє добро і вміння любити. Галина Кирпа вміє спілкуватися з дітьми і писати так, щоб кожен (і малий і дорослий) не просто прочитав, а пережив цей текст емоційно, відчув силу любові й добра.

У прозових текстах для менших читачів найчастіше смерть людини (персонажа) трактується як перехід із земного буття (образу) в інший простір (образ). Дитяча книжка таким чином допомагає дитині зрозуміти світ і все, що відбувається навколо, не травмуючи її психіку натуралістичними описами і категоричністю, безповоротністю втрат. Маленьке кротеня із книжки *Хто зробить сніг?* Тараса і Мар’яни Прохаськів запитує маму, що стається з кротами після смерті. Мама кротенят вигадує цілу історію про те, як кроти після смерті потрапляють на небо і там, разом з іншими небесними тваринками роблять сніг, а взимку кидають його на землю¹⁵.

Якщо для малих читачів говорять про смерть, як перехід в інший вимір, актуалізуючи при цьому, як правило, засоби казкового жанру, то у підлітковій літературі переважає реалістичне зображення танатичних категорій. Рецепція смерті у свідомості менших дітей подається за принципом „вітально-мортального зв’язку, де смерть не є абсолютною”¹⁶, тоді як дорослі чітко розуміють незворотність смерті.

Про смерть героїв Небесної сотні йдеться повісті Дзвінки Матіяш *Марта з вулиці Святого Миколая*. Танатичні мотиви прочитуються у роздумах та переживаннях головної героїні, діалогах з мамою, малюнках, елементах українських традицій та обрядів. „За формою відображення змісту, що має для виконавця особливе значення, мотивами можуть бути почуття, переживання, уявлення, думки, поняття, ідеї, інтереси, зорієнтовані на певну мету”¹⁷. Марта дивиться на свічку, поставлену на підвіконні 20 лютого „за хлопців, які загинули на вулиці Інститутській у нашому місті” думає про них, намагається пояснити їх смерть.

¹⁴ Г. Кирпа, *Мій тато...*, с. 33.

¹⁵ М. Прохасько, Т. Прохасько, *Хто зробить сніг*, Львів 2013, с. 72.

¹⁶ О. Січкач, *Рецепція смерті у дитячій свідомості (за творами В. Близнеця „Звук паутинки” та В. Дрозда „Парость”*, [в:] *Актуальні проблеми слов’янської філології*, вип. 2, ред. В. Зарва, Бердянськ 2009, с. 347–354.

¹⁷ *Літературознавча енциклопедія: У двох томах*, т. 2, уклад. Ю. І. Ковалів, Київ 2007, с. 78.

Мама каже, що той, хто віддав життя за своїх друзів і за незнайомих людей, стає ангелом. Може, ті хлопці більше хотіли бути людьми, а не ангелами? І померти у дев'яносто років, а не у двадцять? Навіщо взагалі вмирати за когось? Мама каже, що через це багато людей змінилося. Невже вони не могли змінитися в інший спосіб?¹⁸.

Діти не хочуть сприймати смерть безапеляційно, намагаються поставити на чийсь місце себе. Марта розмірковує, де зараз ті хлопці, які стали ангелами на Інститутській і на війні, чи вони літають над містом: „Я би також хотіла літати. Тільки не знаю, чи хочу ставати ангелом. Якщо для цього треба вмирати — то ні. Мене тоді не буде видно, бо від мене залишиться тільки душа”¹⁹. У цьому епізоді прочитується типово дитяче прагнення літати і страх перед смертю, як зникненням. Вона знає про травматичний досвід втрати, яку пережили Карло і Марія і робить певні висновки: починає цінувати свою родину ще більше.

Особливо складно змиритися з тим, що смерть неблаганна, безнадійно хворим людям. Образи хворих дітей, для яких смерть неминуча, неодноразово зринали у літературі. Найвиразнішими, мабуть, є образ дівчинки Катрусі із новели українського письменника Василя Стефаника (*Катруся*) та Оскара із оповідання *Оскар і Рожева пані* (*Oscar et la dame rose*, 2002) французького письменника і драматурга Еріка-Емануеля Шмітта. У повісті Сергія Гридіна *Не-Ангел*²⁰ своє безвихідне становище розуміє хвора на рак Юля. Підліток Олесь на похороні був неначе у вакуумі, „не хотів вірити словам про смерть Юлі, сподівався і думав, що Юля жива, а всі ті балачки — вибрики збоченої уяви”²¹. Штрих-деталь — не тільки прийом характеротворення, а й ключ розуміння до проблеми дитячої рецепції смерті. Образ Юлі в домовині закарбувався в його пам'яті:

у білому мереживному платті Юля була дуже красива. І якась доросла мудрість застигла на її лиці. І як дитина з незабгненої казки — такою теж була Юля. А ще чомусь вона здалася йому великою лялькою в дивній упаковці. І тільки заплющені очі дівчини видавали весь трагізм правди про неї²².

Домовина, похорон, смерть — образи, які складно вписуються у дискурс дитинства, який домінує в літературі для дітей та юнацтва.

У підлітковій літературі часто танатичні мотиви тісно переплітаються із суїцидальними. Таким прикладом є повість Оксани Луцевської *Задзеркалля*, де екзистенційні проблеми супроводжують типові підліткові переживання першої закоханості, дівчачої дружби, шкільних років. Дінка, одна із героїнь повісті, спробу самогубства зробила з відчаю, бо не відчувала любові матері, була аутсайдером у шкільному колективі. Перебування Дін-

¹⁸ Д. Матіяш, *Марта з вулиці святого Миколая*, Львів 2015, с. 177.

¹⁹ Там само, с. 179.

²⁰ С. Гридін, *Не-Ангел*, Київ 2016.

²¹ Д. Матіяш, *Марта...*, с. 46.

²² Там само, с. 48.

ки за крок до смерті спонукало багатьох людей з її оточення задуматися і змінити своє ставлення до дівчини, змінилася і вона сама.

Літературного осмислення у сучасній прозі для дітей та юнацтва зазнають різні типи смерті: фізіологічна (природна) смерть (унаслідок старіння організму) та паталогічна (неприродна: через хворобу, насильницька смерть через вбивство, трагічна загибель). Передчасно через хворобу помирає мати Марти, головної героїні повісті *Місто Тіней* Мії Марченко. Але цей фрагмент життя дванадцятирічної дівчинки залишається за кадром. Авторка не описує ані хвороби матері, ані її смерті, але показує, як страждає дитина, як вона переживає цю трагедію. Марта переїжджає у місто до батька. Замкнута у своєму світі вона самотня і сумна, у неї немає друзів, але є постійне відчуття непотрібності нікому. Єдине, що їй залишилось від матері — вирізьблений із слонової кістки маленький янгол — ялинкова прикраса. Кульмінаційним моментом у розумінні смерті дванадцятирічною дівчинкою стає фрагмент зустрічі з мамою, яку влаштував янгол Серафін у будиночку на березі моря. Це світ, де мертві знаходять спокій і радість, але це місце для Марти не призначене, бо вона жива. Ангел дав їй напитися річкової води, „разом з цією дивною водою входила у неї радість, якої вона не відчувала. Мабуть, з раннього дитинства, ще коли не ходила до школи”²³. Відчуття щастя, спокою і миру, тепла і вдячності наповнило Марту і вона зрозуміла, що „вся справа в тому, що ти відчуваєш”. Тільки тоді Марта змогла прийняти той факт, що мама померла, але вона має жити далі й радіти життю, розуміти батька й інших, не зациклюватися на минулому і не замикатися у своєму горі й самотності.

Розгортання танатичних мотивів залежать і від жанру твору. Насильницька смерть (вбивство) — один із жанрових елементів детективної прози не тільки для дорослих, а для підлітків та молоді. Наприклад, вбивство безхатька — паралельна до основної сюжетна лінія детективної повісті Андрія Кокотюхи *Гімназист і Чорна Рука*. За законами жанру автор описує, як детектив і поліція розкривають причини й мотиви цього вбивства, але слідуючи законам літератури для дітей, уникає деталізації у натуралістичному описі самого злочину, тіла покійника, не робить цю подію центральною у сюжеті.

Трагічна загибель, смерть батьків унаслідок ДТП, змінює життя малих героїв — Сергійка з повісті Андрія Бачинського *140 децибелів тиші* та Ярини з повісті *Метелики в крижаних панцирах* Оксани Радущинської. Автори не вдаються до подробиць, швидше констатують смерть, бо зосереджують свою увагу на розкритті інших суспільних та психологічних проблем. Смерть тут виконує функцію елемента сюжетної зав'язки твору. Не з драматичним чи трагічним пафосом, а з грайливістю та іронією про смерть розповідає один з епізодів повісті Валентина Бердта *Все починається в 13*. Автор

²³ М. Марченко, *Місто Тіней: повість*, Київ 2016, с. 321.

вплітає в сюжетну розповідь елементи похоронного обряду. Герої-підлітки „граються зі смертю”, коли ходять на кладовище, зустрічаються з духами померлих, екстрасенсами та стають свідками паранормальних явищ.

У пригодницько-фантастичній прозі танатичні мотиви функціонують та сприймаються реципієнтами дещо інакше. Смерть найчастіше асоціюється із знищенням зла (казки) і сприймається як неминучість; буттям за межею життя у іншому вимірі і просторі (*Русалонька з 7-В та загублений у часі* Марини Павленко); реалізацією казкового мотиву „сплячої красуні” (*Розбійник Пинтя у Зачарованому місті* Олександра Гавроша); біблійним мотивом братовбивства. Смерть може бути остаточна, а може передбачати воскресіння завдяки живій воді чи чарам та ін. Іноді жанр казки, фантастичної повісті дає можливість автору говорити з дитиною про втрату найдорожчих людей зрозумілою їй мовою, послуговуючись вигаданими формулами вмотивованих пояснень і відповідей на питання „Що відбувається після смерті?”, „Чому все минає?” (*Дівчинка, яка шукала маму* Шевчука, *Білий Кім* Дзвінки Матіяш). У фантастичних творах зринає й міфічний образ смерті та інші танатичні образи-персонажі, візуалізуються містичні мотиви, маркери.

Висновок. Проведений аналіз дав можливість зауважити тенденції розгортання і реалізації танатичного дискурсу в сучасній українській літературі для дітей та юнацтва. Танатичні мотиви як стійкі формально-змістові компоненти художніх творів не є іманентною рисою цієї літератури, але мають місце як у реалістичних, так і фантастичних творах, є елементами їх поетики, органічною частиною авторського повідомлення дитині-читачу. Концепт смерті ніколи не був визначальним у дитячій літературі. Присутні у творах танатичні мотиви найчастіше є другорядними і поєднані з іншими. З усіх названих творів смерть як тема може бути виокремлена тільки в оповіданні Галини Кирпи *Мій тато став зіркою*. Специфіка осмислення та глибина, психологізм прописування й функціонування мотиву смерті у творі залежить від вікової категорії потенційних адресатів (метафорична мова для молодших читачів у творі Галини Кирпи, Дзвінки Матіяш, „доросла” розмова про смерть у підлітковій повісті Сергія Гридіна), жанру твору (насильницька смерть у детективах Андрія Кокотюхи). Танатологічна парадигма вибудовується на основі розповіді про смерть, танатичних мотивів, локусів і топосів, деталей, мікрообразів і образів-символів, маркерів, які можуть виконувати різну функцію: бути елементами поетики; рушіями сюжету; необхідною умовою для розгортання основної теми твору (наприклад, самотності дитини, нелюбові, безпорадності у жорстокому світі при втраті батьків у згаданих повістях Мії Марченко, Оксани Радущинської, Андрія Бачинського); художнім засобом формування певного образу (наприклад, маскулітність головних героїв повістей *Неймовірні пригоди Івана Сили*, *Пригоди тричі славного розбійника Пинті* Олександра Гавроша

формується у світі, де на хлопчиків не впливає мати і її виховання, бо вона помирає чи не відразу після їх народження).

У реалістичній прозі для різновікової категорії читачів автори літературно осмислюють різні типи смерті і залежно від жанру, тематики, пафосу твору, висвітлюють смерть від хвороби, насильницьку смерть чи трагічну загибель; художньо репрезентують переживання дітьми смерті близької людини, хлопців, які загинули на Майдані, на війні. У фантастичних текстах смерть є необхідною умовою знищення зла; може відігравати роль медіумного простору, межі між світами; бути потрактована як здатність до перевтілення, реінкарнації душ тощо. Танатичні елементи по-різному функціонують у поезії тексту і сприймаються юними реципієнтами.

Бібліографія

- „*Mij tato stav zirkoju*” — *knyzhka pro svitlo j nadiju vid Galyny Kyrpy*, Vydavnytvo Starogo Leva, <https://starylev.com.ua/news/miy-tato-stav-zirkoyu-knyzhka-pro-svitlo-y-nadiyu-vid-galyny-kyrpy>.
- Diduszko H., *Dziecko i śmierć*, „Ryms” 2, 2007, http://ryms.pl/artukul_szczegoly/32/dziecko-i-smierc.html.
- Grydin S., *Ne-Angel*, Kyi’v 2016.
- Kachak T., *Ukrai’ns’ka literatura dlja ditej ta junactva: Pidruchnyk*, Kyi’v 2016.
- Kamaralli A., Ledvinka G., *One day my end will come — kids don’t need happily ever afters*, <https://newsroom.unsw.edu.au/news/social-affairs/one-day-my-end-will-come-%E2%80%93-kids-don%E2%80%99t-need-happily-ever-afters>.
- Курпа Г., *Mij tato stav zirkoju*, L’viv 2015.
- Literaturoznavcha encyklopedija: U dvoh tomah*, t. 2, uklad. Ju. I. Kovaliv, Kyi’v 2007.
- Marchenko M., *Misto Tinej: povist’*, Kyi’v 2016.
- Matijash D., *Marta z vulyci svjatogo Mykolaja*, L’viv 2015.
- Pro tabu bez tabu*, Barabooka: Prostir ukrai’ns’koi’ dytjachoi’ knygy, <http://www.barabooka.com.ua/pro-tabu-bez-tabu/>.
- Prohas’ko M., Prohas’ko T., *Hto zrobyt’ snig*, L’viv 2013.
- Sichkar O., *Recepcija smerti u dytjachij svidomosti (za tvoramy V. Blyzneeja „Zvuk pavutyanky” ta V. Drozda „Parost”*, [v:] *Aktual’ni problemy slov’jans’koi’ filologii*, vyp. 21, red. V. Zarva, Berdjans’k 2009.
- Slavins’ka I., *Ne solodka dytjacha literatura*, Ukrai’ns’ka pravda, <http://life.ppravda.com.ua/columns/2013/07/11/133251/>.
- Śmierć i literatura dla dzieci. Rozmowa z Anną Węgleńską*, dwutygodnik.com, <http://www.dwutygodnik.com/artukul/5768-smierc-i-literatura-dla-dzieci.html>.
- Świetlicki M., “*Oh, What a Waste of Army Dreamers...*”: *The Revolution of Dignity and War in Contemporary Ukrainian Picturebooks*, „Filoteknos” 8, 2018.
- Świetlicki M., *Mój tato został gwiazdą. Tanatos w ukraińskiej książce obrazkowej*, „Slavica Wratislaviensia” 168, 2019.
- Vengrynjuk H., *Oberezhno pro vtraty*, Barabooka: Prostir ukrai’ns’koi’ dytjachoi’ knygy, <http://www.barabooka.com.ua/oberezhno-pro-vtrati/>.

Thanatos motifs in contemporary Ukrainian prose for children and young adults

Summary

The author of this article argues that the theme of death in Ukrainian literature for children and young adults has been silenced or is being highlighted in a specific way. Thanatos discourse in this type of writing is not apparent but is portrayed through an array of motifs, microforms, loci, details, and markers. Ukrainian authors represent the psychological experience of their characters' suffering caused by the death of their beloved ones, a metaphorical understanding of the transition of an individual from one world to another. Moreover, realistic prose for children and young adults includes thoughts about death and suicide attempts, while speculative prose depicts death as the destruction of evil, as the border between the worlds with the possibility of reincarnation of souls.

Keywords: motifs of Thanatos, Thanatos discourse, the theme of death, literature for children and young adults

Танатологические мотивы в современной украинской прозе для детей и юношества

Резюме

Тема смерти в украинской литературе для детей и юношества не была предметом частого изображения. Танатологический дискурс в этом сегменте литературы не является ключевым, но реализуется посредством танатологических мотивов, микрообразов, локусов, деталей, маркеров. В реалистической прозе для детей и юношества писатели представляют психологические переживания героя, связанные со смертью близкого человека, метафорическое понимание перехода человека из одного мира в другой, размышления о смерти и попытке самоубийства; в фантастической — показывают смерть как уничтожение зла, как границу между мирами; возможность перевоплощения, реинкарнации душ и др.

Ключевые слова: танатические мотивы, танатический дискурс, тема смерти, литература для детей и юношества